

ІСТОРИЯ ЛІТЕРАТУРИ

<http://doi.org/10.31861/pytlit2022.106.041>

УДК 821.161.2.+82.02

ЛІТЕРАТУРНІ УГРУПОВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ РОМАНТИКІВ ТА ЗНАЧЕННЯ ЇХНІХ ІДЕОЛОГЕМ

Тетяна Володимирівна Бовсунівська

orcid.org/0000-0002-2018-4674

tetyanabov@gmail.com

Докторка філологічних наук, професорка

Кафедра зарубіжної літератури

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Бульвар Шевченка, 14, 01001, м. Київ, Україна

Анотація. Досліджено форми духовної консолідації та реальна кількість літературних об'єднань українських романтиків. Увагу зосереджено на впорядкуванні послідовності висловлення гасел та ідей, їхній вагомості для збереження національних цінностей. Кількість угруповань романтизму в Україні була більшою, ніж у всьому західному романтизмі, внаслідок загостреної потреби протистояти етноциду.

Ключові слова: романтизм; літературні школи; український романтизм; маніфест; етноцентризм.

Західний романтизм уславився кількома літературними школами: єнська та гайдельберзька в Німеччині (щоправда, там ще була і швабська, менш відома) та „озерна школа” в Англії. У Франції літературні угруповання мали дещо салонний вигляд, як наприклад, замок у Коппеті (Швейцарія) мадам Жермени де Сталь, куди вона запросила і Августа Вільгельма Шлегеля і де часто з'являлись різні гості-інтелектуали. Деяким осередкам стають французькі журнали романтичної спрямованості „Глобус” та „Літературний консерватор”. Утім, бурхливих консолідацій, тим більш довготривалих, у Франції не було. Тоді як французький романтизм опиняється в епіцентрі політики, німецький розв'язує проблеми ідентичності німецького

духу та виваженої естетики мистецтва нового типу (романтичного), американський консолідується довкола трансцендентального освоєння душі. Західні романтики сформулювали достатню кількість ідеологем, щоб переінакшити культурний розвиток цілих континентів.

А. Шамрай у 30-х роках ХХ ст., перебуваючи під сильним враженням від діяльності харківських романтиків, написав тритомну книгу, яка, втім, була майже забута нащадками. Проте ця велика праця досі не втратила актуальності, оскільки в ній викладено основи українського романтизму (Шамрай 1930).

Д. Чижевський синтезував відомості про український романтизм у праці „Історія української літератури”, яка писалася впродовж 40–50-х років ХХ ст., тобто одночасно з радянськими теоретиками українського романтизму та на противагу їм. Спочатку він подає перелік романтичних ознак, напрацьованих попереднім літературознавством на матеріалі світової культури, потім – української. Серед основних ознак „української романтики” ним перелічені: 1) виявлення інтересу до постаті та філософії Г. Сковороди, тобто історична наступність ідей, а отже, невинновипадковість виникнення романтизму; 2) зародження української романтичної літератури пов’язане з розвитком певної ідеології, яка належить масам та одухотворює їх; 3) народність, що є наскрізною ознакою романтичної літератури; 4) культ старовини; 5) бажання наблизитися до ідеалу „повної” літератури, утворити зв’язки з іншими літературами та ін. (Чижевський 1949).

Д. Чижевський виділяв три школи української романтики: київську, харківську та західноукраїнську. Він також розглянув представників української школи романтики в Росії (Осип Бодяньський) та Польщі (Тимко Падура, Пилип Морачевський, Северин Гощинський, Богдан Залеський, Чайковський, Грабовський, Коженювський). Дав мотивацію творчості А. Метлинського поза категоріями реакційного та революційного романтизму (як й інших персоналій). Він наголосив на ролі „Історії русів” та „Запорожской старини” для формування романтичного історичного бачення. Яку ж вагу насправді мали ці угруповання романтиків і чому радянська цензура не схвалювала їх вивчення? Врешті, скільки ж їх було в Україні? Яка їхня чисельність? Чому за участь у цих товариствах

більшість українських романтиків так чи інакше постраждали?

Відповіді на ці, здавалосья б, прості запитання утворюють парадигматику ментального й духовного виживання українства. Історично тривкі форми консолідації українських інтелектуалів періодично з'являлись саме в ті часи, коли нація зазнавала випробувань. І вкотре сковородинівський кордоцентризм при цьому відігравав вирішальну роль як для цементування таких консолідацій, так і для збереження ментального та духовного потенціалу українського народу.

Доба романтизму в Україні уславилася численними літературними угрупованнями письменників, які пізніше вже не будуть такими демонстративно маніфестаційними. Кожне таке літературне угруповання було можливим тому, що письменники поділяли певну художньо-ідеологічну доктрину, довкола якої, власне, й утворювалася група, школа або просто осереддя. Тяжіння українських письменників-романтиків до угруповань – питома ознака нашого національного типу романтизму, тож це потребує прояснення, особливо в аспекті поширення в Україні ідей духовного учительства. Крім того, в жодній західній країні доби романтизму не було утворено так багато шкіл та угруповань, як це ми спостерігаємо на той час в Україні. Це також був період активного заснування численних журналів та альманахів етноцентричного спрямування: „Запорожская старина” та „Украинский альманах” Ізмаїла Срезневського, „Украинский вестник” Разумник Гонорського і Євграфа Філомафітського, „Молодик” Івана Бецького, „Денница” і „Києвлянин” Михайла Максимовича, „Сніп” Олександра Корсуна, „Южно-русский сборник” Амвросія Метлинського, „Русалка Дністровая” Шашкевича, Вагилевича, Головацького, „Хата” Пантелеймона Куліша, „Ластівка” Євгена Гребінки, „Харьковский Демокрит” Василя Маслова, „Лірвак з-над Сяна” Леонтовича та Йосипа Левицького, „Вінок русинам на обжинки” Івана Головацького за підтримки Якова Головацького та „Одеський альманах” Михайла Розберга, а згодом – Княжевича. Довкола кожного видання збиралась група письменників, що поділяла заявлені гасла. Ці бурхливі хаотичні процеси, врешті, втілились у формуванні національної доктрини мистецтв. Першу половину XIX століття в Україні можна окреслити як гартування

націотворчих ідей у всіх видах мистецтва, включно з літературою, вочевидь, насамперед, із літературою. Адже вона посіла важливе місце вербальної об'єктивізації абстрактних гасел і маніфестів. Розмаїття журналів та альманахів у першій половині ХІХ століття спонукало авторів до активної позиції та винахідливої нової романтичної поетики. У такий спосіб ми пройшли дуже важливий етап оновлення поетики та політичних гасел у літературі (див.: Бовсунівська 2001; Блик 2016; Волинський 1973; Шамрай 1930; Чижевський 1949).

Схильність до угруповань у колі українських письменників першої половини ХІХ століття також була не менш бурхливою та спроможною на вражаючі ідеї, які розвернули хід розвитку нашої культури вглиб національної проблематики та мови. *Харківська школа* українського романтизму була найбільш численною, до неї увійшли Ізмаїл Срезневський, Амвросій Метлинський (Амвросій Могила), Микола Костомаров (Ієремія Галка), Левко Боровиковський, Михайло Петренко, Іван Розковшенко, Опанас Шпигоцький, Олександр Корсун, Іван Кронеберг, Василь Каразін, Олександр Афанасьєв-Чужбинський (Лубенець, Пустинник), Опанас Шпигоцький, Іван Бецький. Усі вони мали якийсь стосунок до Харківського університету. В колі зацікавлень цієї школи – історіографія, етнографія, фольклористика, славістика, компаративістика, міфокритика та художня творчість народною мовою. Провідне гасло – пізнання народної культури, що передбачало визнання за нею естетичної вартісності та переваг народного символотворення. В теорії багато міркувань про духовні переваги романтизму щодо Просвітництва і наполягання на наслідуванні народного або божественного духу замість наслідування античності та природи. Ця могутня переакцентація в теорії мімезису багато важила для практичного віршування та символотворення. Харківська школа романтиків виростала в діалозі із західними романтичними ідеями. Перебування Шада в стінах харківського університету, його викладання теорії нації Фіхте створило потужний поштовх до вивчення „своєнародного” (за М. Максимовичем). Харківські романтики спровокували перехід на народнопоетичні важелі художності, висловивши низку формотворчих гасел та позбавивши класичну поетику пієтету в літературній галузі.

Київська школа українського романтизму була сконцентрована довкола ідей Кирило-Мефодіївського братства: Михайло Максимович, Микола Костомаров, Василь Білозерський, Тарас Шевченко (Козак Дармограй), Пантелеймон Куліш, Микола Гулак, Георгій Андрузький, брати Білозерські. Київська школа проносила ідеї слов'янофільства, що в літературі вилилось у символ Слов'янщини; вагомими для цієї школи стали ідеї особистої та національної свободи і послідовна глобалізація місії слов'ян, зокрема виникає та шириться український месіанізм. Та й саме Кирило-Мефодіївське братство (як угруповання всередині угруповання) можна розглядати як політичну реалізацію українських романтиків, оскільки постаті письменників там ті самі. Кирило-мефодіївець Іван Посяда не був письменником. Іншим внеском у світову скарбницю слова стали українські романи. Наприклад, Микола Лисенко перетворив на романи вірші Тараса Шевченка „Мені однаково”, „Огні горять”, „Ой одна я одна”, „Якби мені мати намисто” та ін. Представники харківської школи романтизму також мали дотичність до вироблення жанру українського роману. Київська школа романтиків до поетичних гасел додала політичні та послідовно посувалася у напрямку інтеграції слов'янства. Провідні ідеї цієї школи були спрямовані як на консолідацію з усіма слов'янськими братами, так і на вироблення специфічної міжслов'янської поезики сокровенного слова, про що свідчать їхні листування та літературно-критичні розвідки укупі з художньою творчістю. Цей великий багатогранний спадок зазнав цензурного корегування, якась частина матеріалів незворотно втрачена, але націотворче ідеологічне спрямування та символотворення збереглися.

До **західноукраїнської школи** романтиків увійшли Олександр Духнович, Микола Устиянович, Іван Могильницький, Антін Любич Могильницький, Йосип Левицький, представники „Руської трійці”: Іван Вагилевич, Маркіян Шашкевич, Яків Головацький, Григорій Ількевич. Безперечно, діяльність „Руської трійці” характеризується найбільш виваженими та художньо вартісними здобутками. „Трійця” уславилась як у літературі, так і в теорії, причому теоретична спадщина Івана Вагилевича і Якова Головацького дала поштовх до осмислення здобутків східної України, врахування

правопису Павловського 1818 та вироблення літературної української мови (хай і з численними говірками). Для представників цієї школи характерні дискусії щодо природи української мови та правопису. Цементуючими ідеями західних угруповань українського романтизму стали заклики до духовного вивільнення, наполягання на неповторності українського духу та творчості, презентація переважно сільського життя та козацької звитяги.

Одеська школа українського романтизму вирізнялася нахилом до теоретичного осмислення романтичного культурного світу. Її провідні представники: Михайло Розберг, Костянтин Зеленецький, Йосип Міхневич. Всі вони не писали літературні твори, а уславилися теоретичними розробками. Міхневич – послідовник натурфілософії Шеллінга та прихильник ідеї філософії одкровення. Зеленецький відомий критикою раціоналізму просвітницького типу та класичної поетики, він запропонував концепцію стадіальності національного духу, уклав оригінальну естетичну концепцію. Розберг представив публіці оновлену естетику в дихотомічних парах понять, яка була романтично орієнтована. Всі вони працювали в Рішельєвському ліцеї та орієнтувалися на західні зразки естетики, переважно романтичної. Їхня діяльність стала важливим актом адаптації та поширення певної суми ідеологем романтизму як вільного простору думки на противагу класичній поетиці з її численними канонами.

Існувала також доволі цікава школа **українського романтизму в польській літературі**: Тимко Падура, Михайло Грабовський, Пилип Морачевський та ін. Всі вони захоплювалися Запорізькою Січчю, її ватажками, проте постійно наголошували на кривавих наслідках українського національного руху. Образи українців у них приречені на поразку, могутність та вибуховість українських народних повстань лякає цих авторів.

Зазначимо, що деякі письменники, як-от Михайло Макаревський та Степан Писаревський, Петро Гулак-Артемівський, відвідували також гуртки романтиків, у цьому разі – Харківську школу романтиків. Хоча за манерою та патетикою мали схильність до пародіювання, отже, радше належали до бурлескно-травестійної літератури, ніж до романтичної. Яків Щоголів також був членом харківського гуртка, хоча його поезія –

це вже виразний символізм, перехід до модернізму. Ці факти свідчать про особливу атмосферу націотворення у той час, коли боротьба за стильове оновлення відходила на другий план, поступаючись програмі націотворення.

Деякі дослідники виділяють ще й Петербурзький гурток українських романтиків, зараховуючи туди Євгена Гребінку, Миколу Маркевича, а іноді ще й пізнього Шевченка. Проте критерії, якими дослідники керуються, не видаються мені переконливими, адже між цими діячами не було тісних стосунків, схожих задумів, спільної поетики тощо. Врешті, не було *наміру* створити літературний гурток із певною програмою та орієнтацією.

Поза гуртками, втім, залишалася досить велика група як письменників, так і мислителів українського романтизму: Віктор Забіла, Федір Євещький, Микола Маркевич, Осип Бодянський, Дмитро Кавунник-Велланський, Юрій Венелін, Віктор Григорович, Олександр Стурдза, Павло Чубинський та ін. До речі, саме Павло Чубинський створив гімн України, який нині надихає нас відстоювати свою незалежність. Ідеологічно ця група письменників, може, й не перевершила гасел, маніфестів, символів та ідеологем тих, що входили до різних угруповань, проте внесок окремих із них у розвиток романтичної поетики та духовності був і залишається вагомим.

Виразна тенденція тогочасних письменників до утворення різних угруповань була виявом їхнього прагнення до синтезу ідеологем народного буття з метою утвердження та захисту культурних прав цього народу. Оскільки умови виживання українського народу тоді були важкими, інтелігенція взяла на себе функцію рушія і маніфестатора етноцентричних істин. Отже, провідним маркером успіху в добу романтизму стала саме здатність консолідуватися, підлаштовуючись під існуючі історичні умови з метою збереження та призвичаєння народу до етноцентричних ідеологем. Вони-то і стають конструктами майбутнього в умовах як імперського тиску, так і нездоланної асиміляції інтелектуальної верхівки України. Одна із центральних ідеологем – серце в інтерпретації Г. Сковороди. Пантелеймон Куліш синтезує поетичне гасло національного єднання в дуже лаконічній формі: „Серцем д’серцю горнімося!”. Навіть соціальна утопія в Куліша не

проминула символічної присутності серця: „І мова наша з мову, як Серафима глас, Гармонію сердець водворить серед нас!” (Куліш 1989: с. 595).

Серце здавна символізувало любов, тож у Михайла Петренка у вірші „Взяв би я бандуру” читаємо: „Візьми моє серце, Дай мені своє”. Цей кордоцентричний код в українському романтизмі спостерігається і в галузі теорії, де серце тлумачиться як міра істинності та добра. Роль „сердечної ідеологеми” в системі українського романтизму була чи не найбільшою, ймовірно внаслідок її великого семантичного поля у фольклорі. Серце стало ключем до істинного мистецтва, символом вічного кохання, політичної незалежності українця, навіть гарантією родинного блага.

В історії української літератури угруповання українських романтиків виконували важливу функцію законотворців національного руху та маркерів народної культури. Вони першими синтезували явища, які тільки жевріли в українському народі, сформували інтелігенцію та еліту романтичної доби, фактично на руїні української культури, яка асимілювала в російській після зруйнування Запорізької Січі. Гуртування письменників довокола національної ідеї забезпечило виживання ойкуменічної культури.

- Блик, О. (2016). *Харківська школа романтиків в українському історико-літературному процесі I пол. XIX ст.* Дисертація кандидата наук. ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України, 212 с.
- Бовсунівська, Т. (2001). *Історія української естетики першої половини XIX століття.* Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 540 с.
- Волинський, П. (1973). Український романтизм у зв'язку з розвитком романтизму в слов'янських літературах. В: Волинський, П. *З творчого доробку. Вибрані статті.* Київ : Дніпро, с. 39–81.
- Куліш, П. (1989). *Твори в двох томах.* Київ : Дніпро, т. 1. 654 с.
- Чижевський, Д. (1949). Романтика. В: Кубійович, В. і Кузеля, З. (ред.). *Енциклопедія українознавства. Загальна частина (ЕУ-І).* Мюнхен, Нью-Йорк : Молоде життя, 1949, т. 2, с. 753–761.
- Шамрай, А. (1930). *Харківська школа романтиків.* Харків : Державне видавництво України, т. I–III.

LITERARY GROUPS OF UKRAINIAN ROMANTICS AND THE SIGNIFICANCE OF THEIR IDEOLOGIES

Tetiana Bovsunivska

orcid.org/0000-0002-2018-4674

tetyanabov@gmail.com

*Department of Foreign Literature,
Taras Shevchenko Kyiv National University
14 Shevchenko Blvd., 01001, Kyiv, Ukraine*

Abstract. This article examines the forms of spiritual consolidation and the real number of literary associations of Ukrainian romantics. The peculiarities of the manifestation plan of each school of romanticism in Ukraine are emphasized, the leading personalities of each school are named. Attention is focused on ordering the sequence of expression of slogans and ideas and their importance for the preservation of national values in difficult times for the ethnic group. It has been emphasized that Hryhoriy Skovoroda's cordocentrism saved the nation from assimilation during the destruction of Zaporozhian Sich, as well as during the persecution of the Cyril-Methodius brotherhood. The "heart" in Ukrainian romanticism became a symbol of piety, a key to true art, a symbol of eternal love, political independence of a Ukrainian, and even a guarantee of family well-being. All literary schools of Ukrainian romanticism develop the symbolism of the "heart" and aesthetic cordocentrism, creating a specific typological sign of the unity of the entire artistic field of Ukrainian romanticism. The number of groups in the era of romanticism in Ukraine was greater than in various national apartments of Western romanticism, due to the acute need for self-preservation and resistance to genocide and ethnocide at that time.

Keywords: romanticism; literary schools; Ukrainian romanticism; manifesto; ethnocentrism; literary slogans; literary consolidations.

References

- Blyk, O. (2016). *Kharkivs'ka shkola romantykyv v ukraïns'komu istoryko-literaturnomu protsesi I pol. XIX st.* [Kharkiv school of Romanticism in the Ukrainian historical and literary process of the first half of the XIX century]. PhD Thesis. Shevchenko Institute of Literature of National Academy of Sciences of Ukraine, 212 p. (in Ukrainian).
- Bovsunivska, T. (2001). *Istoriia ukraïns'koï estetyky pershoï polovyny XIX stolittia* [History of Ukrainian aesthetics of the first half of the XIX century]. Kyiv : Vydavnychyi dim Dmytra Buraho, 540 p. (in Ukrainian).
- Volynsky, P. (1973). *Ukraïns'kyi romantyzm u zviazku z rozvytkom romantyzmu v slovians'kykh literaturakh* [Ukrainian Romanticism in terms of the development of Romanticism in Slavic literature]. In: Volynsky, P.

- Z tvorchoho dorobku. Vybrani statti.* Kyiv : Dnipro, pp. 39–81. (in Ukrainian).
- Kulish, P. (1989). *Tvory v dvokh tomakh* [Works in two volumes]. Kyiv : Dnipro, vol. 1, 654 p. (in Ukrainian).
- Chyzhevsky, D. (1949). Romantyka [Romanticism]. In: Kubijovyč, V. and Kuzelia, Z. (ed.). *Entsyklopediia ukraïnoznavstva. Zahal'na chastyna (EU-I)*. München, New York : Molode zhyttia, 1949, vol. 2, pp. 753–761. (in Ukrainian).
- Shamrai, A. (1930). *Kharkivs'ka shkola romantykiv* [Kharkiv school of Romanticism]. Kharkiv : Derzhavne vydavnytstvo Ukraïny, vols. I–III. (in Ukrainian).

Suggested citation

Bovsunivska, T. (2022). Literaturni uhrupovannia ukraïns'kykh romantykiv ta znachennia ikhnikh ideolohem [Literary Groups of Ukrainian Romantics and the Significance of their Ideologies]. *Pitannâ literaturoznavstva*, no. 106, pp. 41–50. (in Ukrainian). <http://doi.org/10.31861/pytlit2022.106.041>

Стаття надійшла до редакції 6.12.2022 р.
Стаття прийнята до друку 25.12.2022 р.